

GLAVA 1.

OSNOVNE ETAPE RAZVITKA ŠKOLSKOG ISTORIJSKOG OBRAZOVANJA U SSSR-u

Odmah poslije pobjede velike oktobarske socijalističke revolucije pred sovjetskom vlašću postavila se kao veoma hitan zadatak reforma čitavog školskog sistema od vrha do dna. Stara škola je bila oruđe spahijsko-buržoaskog poretka, a nova, sovjetska škola mora da služi interesima radnih ljudi.

Jedinstvena radna škola, koja je došla na smjenu spahijsko-buržoaskih gimnazija, realki, trgovačkih i drugih školskih institucija, ne samo da je otvorila put za obrazovanje djece radnika već je pristupila i radikalnim izmjenama suštine obrazovanja i vaspitanja.

Naročita pažnja bila je posvećena reformi idejne usmjerenosti školske nastave, vaspitanju učenika u duhu proleterskog pogleda na svijet. U tom smislu najveći značaj, među ostalim nastavnim predmetima, dobila je upravo istorija. Jer samo istorija mogla je omladini da objasni duboke istorijske korjene velikog oktobra, na novi način da osvjetli čitav proces društvenog razvitka, da pomogne formiranju marksističkog pogleda na svijet.

Na putu reforme istorijskog obrazovanja, međutim, u prvo vrijeme stajale su velike teškoće. Na raspolaganju Ministarstvu prosvjete RSFSR nije bilo ni marksistički obrazovanih autora udžbenika, niti nastavnika sposobnih da predaju istoriju u duhu proleterske ideologije. Nije bilo dovoljno ni marksističke istorijske literature na osnovu koje bi nastavnici samostalno mogli razrađivati nastavne programe istorije.

Da bi se nastavnicima pomoglo, bilo je potrebno, prije svega, razraditi i dati im u ruke marksistički nastavni program istorije, ali ga Ministarstvo narodne prosvjete tako brzo nije moglo stvoriti. Tek 1920. godine Komisija za program sa M. N. Pokrovskim na

čelu objavila je »okvirne programe« istorije. Oni su se sastojali iz četiri međusobno nepovezana dijela: 1) program istorije kulture od prvobitnog društva do kraja XVIII vijeka; 2) program nove i najnovije istorije; 3) program ekonomske istorije, sa osnovama političke ekonomije, i 4) program istorije socijalizma (socijalističke misli). Karakteristično je da nije bilo posebnog programa istorije Rusije. Materija iz nacionalne istorije bila je uključena u program opšte istorije. Istovremeno izučavanje opšte i nacionalne istorije smatralo se važnim elementom borbe protiv nacionalističkih pogleda, kao način za dovođenje učenika do razumijevanja opštesocioloških zakonitosti, koje su jednako prisutne u istoriji svih zemalja svijeta.

Razmatrajući programe iz 1920. godine, nije teško primijetiti njihovu idejnu usmjerenost, koja je izražena kako u oštrom suprotstavljanju novog sistema obrazovanja onom buržoasko-spahijskom sistemu, koji je dominirao u dorevolucionarnoj Rusiji, tako i u pokušaju da se definišu marksističke osnove istorijske nauke u školi. Ti programi su imali veliki progresivni značaj, prije svega, kao potvrda novih revolucionarnih osnova sovjetskog istorijskog obrazovanja. Zasluga za to u velikoj mjeri pripada M. N. Pokrovskome.

U dorevolucionarnoj školi izučava se istorija kraljeva, careva i vojskovođa, istorija ratova, država i ideja, ali se ćutalo ili su se izostavljale činjenice o klasnoj borbi. Nasuprot tome, programi iz 1920. godine na prvo mjesto su postavili upoznavanje učenika sa istorijom razvitka proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, sa istorijom klasa i klasne borbe, sa teorijom naučnog socijalizma kao ideologijom proletarijata. Programi iz 1920. godine postavili su pred nastavnike potpuno nove zadatke, tražili su od njih radikalnu naučno-istorijsku prekvalifikaciju.

Ipak, programi iz 1920. godine praktično nisu bili u nastavi primijenjeni. Već sljedeće godine, u vezi sa izdvajanjem sedmogodišnje škole od »nadgradnje« nad njom VIII i IX razreda, bio je sastavljen novi program za sedmogodišnje škole.

Ranija podjela na četiri samostalna dijela u novom programu bila je uklonjena. Sav materijal je sažet u jedan program koji je dobio i novi naziv »program nauke o društvu«. Pod nazivom »nauka o društvu« podrazumijevala se sinteza raznih društvenih nauka: istorije, političke ekonomije, prava.

Programi iz 1920. i 1921. godine utvrdili su za mnoge godine metodološku osnovu nastavnih programa istorije u sovjetskoj školi, unoseći u njih apstraktno-sociološki shematizam.

Prema programu iz 1921. godine, u II i III razredu izučavao se »pripremni kurs«, a u IV do VII razreda — »osnovni kurs« nauke o društvu.

»Pripremni kurs« počinjao je od izučavanja postojećeg društveno-proizvodnog života zemlje. Izučavala se savremena poljoprivreda i industrija, tj. grad i selo, a zatim su se učenici upoznivali sa istorijskim materijalom. Izučavane su teme: prvobitna kultura, priroda i najstariji naseljeni krajevi, kmetsko pravo i samodržavna monarhija, epoha razvoja kapitalizma, sovjetska kriza i revolucija.

Taj program se odlikovao krajnjim shematizmom i sociologizmom. Evo, na primjer, kakav je bio sadržaj teme »Epoha razvoja kapitalizma« (u III razredu: »Oslobođenje seljaka. Razvoj industrije i trgovine. Velika francuska revolucija. Položaj seljaštva u Rusiji poslije 1861. godine. Početak radničkog pokreta u Rusiji. 1848. godina. Marks. Internacionala. Pariska komuna. Rusko-japanski rat i revolucija 1905. godine.

Karakteristične crte »pripremnog kursa« bile su: odsustvo konkretnosti i postupnosti u izučavanju istorijskog materijala, preskakanje sa zapadnoevropske na rusku istoriju, što je činilo nastavni materijal nepristupačnim za učenike mlađeg školskog uzrasta.

Isti ti nedostaci bili su i kod »osnovnog kursa«. Tako se u programu istorije Rima za IV razred ne spominje ni jedno ime, ni jedna konkretna činjenica ili događaj. Izlagale su se samo opšte sociološke formulacije. Tako je bio sastavljen čitav program. Materijal iz nacionalne istorije u njemu se izmjenjivao sa temama iz opšte istorije. Takva struktura kursa bila je duboko pogrešna.

Godine 1925. doneseni su novi programi za sedmogodišnje škole, sastavljeni na osnovu tzv. sheme GUS-a (Državnog naučnog savjeta Ministarstva narodne prosvjete).

U skladu s tom shemom, za osnovu nastavnog plana nisu bili stavljeni nastavni predmeti već životne pojave koje okružuju dijete, koje su se izučavale »kompleksno« u tri razdjela: priroda, rad i društvo.

Na primjer, u V razredu »kompleksna« tema bila je »Poljoprivreda«. Za proučavanje se uzimalo konkretno obližnje selo, kamo su učenici išli na ekskurzije. Iz poznavanja prirode učilo se uzgajanje bilja i uzgajanje životinja, iz fizike — oruđa poljoprivrednog rada, iz poznavanja društva — socijalno-ekonomski život sela i, s tim u vezi, učenici su se upoznali s nekim podacima iz istorije seljaštva: s borbom seljaka protiv kmetskog prava, sa reformom iz 1861. godine, sa razvitkom kapitalizma u poljoprivredi, sa ulogom seljaštva u revoluciji 1905. godine, šta je seljacima dala velika oktobarska revolucija.

U VI razredu »kompleksna« je bila tema o fabrici. Pod rukovodstvom nastavnika učenici su izučavali forme industrijske pro-

izvodnje. U skladu s tim, iz poznavanja društva ukratko su se upoznawali sa istorijom kapitalizma, sa borbom radničke klase.

Na taj način, iz programa 1925. godine iščezla je sistematizovana nastava istorije. Umjesto nje pojavili su se sociološki izleti u prošlost. Dubina tih izleta nije išla dalje od XVII i XVIII vijeka i, samim tim, iz nastave je bio izbačen gotovo sav materijal staroga i srednjega vijeka, a istorija kapitalizma nije se izučavala u hronološkoj uslovljenosti. Učenicima su se samo saopštavali podaci o pojedinim, umjetno izolovanim pojavama: o istoriji plemstva, seljaštva, radničke klase itd.

Čime se može objasniti to što je istorija kao nastavni predmet, koja je u prvim godinama poslije oktobarske revolucije zauzimala osnovno mjesto u sistemu školskog obrazovanja, sredinom dvadesetih godina XX vijeka pretvorena u sedmogodišnjoj školi u nepovezane »istorijske izlete«? Čime se može objasniti to što je »poznavanje društva«, koje se još u programu iz 1921. godine izučavalo kao istorijska disciplina, postalo nastavni predmet koji je u sebi skupio pojedine raznorodne elemente istorije, sovjetskog prava i političke ekonomije, to jest elemente pomoću kojih su se, u izvjesnoj mjeri, morala uopštiti zapažanja učenika o savremenom društvenom životu?

Glavni razlog za ovo bio je u onim posebnim pedagoškim principima koji su proklamovani u tzv. »shemama GUS-a«. Oni su se svodili na sljedeće: 1) u osnovi školske nastave u sedmogodišnjoj školi moraju se nalaziti ne sistemi nauka već životni kompleksi; 2) ne znanja, već umješnost sticanja znanja, stvaralačka samostalnost učenika — treba da bude glavno u školskoj nastavi.

Ti pedagoški principi učinili su da se u životu (tj. u praksi) pojave takve jednostrane metode kao što su radna metoda, istraživačka metoda, laboratorijska metoda — koje su morale da zamijene razredno-časovni sistem nastave s njegovim tradicionalnim nastavničkim izlaganjem i učeničkim učenjem prema udžbeniku.

Uza svu pogrešnost tih principa, kao osnovnih, koji određuju karakter nastave, oni su, istovremeno, sadržavali u sebi značajnu, istinski revolucionarnu ideju o povezanosti nastave sa životom i razvijanja kod svakog učenika stvaralačkih sposobnosti i samostalnosti u nastavnom radu.

U »poznavanju društva« vidjeli smo disciplinu koja pomaže učenicima da shvate sovjetski društveni i državni sistem neposredno ga posmatrajući i učestvujući u društvenoj aktivnosti.

Uz postojanje takvih pedagoških principa, sistematizovani program istorije nikako se i nije mogao »kompletirati« savremenim, životnim temama, a bio je i odviše glomazan za učenje pomoću »aktivnih« metoda (istraživačka metoda i druge). Polazeći upravo od tih razloga, istoričar-autor udžbenika i hrestomatija M. N. Kovaljenski među prvima je iznio prijedlog koji je iznenadio svu istorijsku javnost: »Ukoliko je u ograničen broj časova nastave nemoguće uklopiti sav program istorije i neophodan obim »savremenosti« pod cijenu odricanja od radnika, aktivnih metoda nastave, pod cijenu vraćanja staroj knjiškoj nastavi, golom leksijskom sistemu, sistemu učenja lekcija ili časova napamet, neophodno je veoma skratiti istorijski program na račun daleke prošlosti. Zbog toga će otpasti takve oblasti istorije kao što su Istok, stara Grčka, rimsko carstvo, srednji vijek, reformacija, humanizam i katolička reakcija, kijevska Rusija, novgorodska Rusija, period unutrašnjih nemira«.

To je bio početak likvidacije programa istorije.

Neophodno je primijetiti da se u starijim razredima srednje škole (VIII i IX) istorija predavala kao poseban program, ali prema sljedećoj metodi pogrešnoj shemi:

Istorija Zapada: I Feudalizam. II Grad. III Trgovački kapitalizam. IV Industrijski kapitalizam i buržoaska revolucija. V Utopijski i naučni socijalizam. VI Nacionalni radnički pokret. II Internacionala. Pojava III Internationale.

Ruska istorija: I Buržoaski liberalizam i radikalizam u Rusiji. II Narodnjačka revolucija. III Proleterska revolucija. IV Ruski imperijalizam.¹⁾

Kako vidimo, nastava istorijske materije u starijim razredima takođe se odlikovala sociološkim shematizmom, odsustvom hronološke postupnosti, odricanjem od izučavanja drevne istorije.

Kad se govori o stanju istorijskog obrazovanja u periodu od 1923. do 1930. godine, neophodno je ukratko zaustaviti se na metodskim osnovama nastave istorije. One su se svodile na sljedeće postavke:

Udžbenik je odbačen. Mjesto njega pojavile su se »radne knjige« različitih tipova. »Najradikalniji« priručnik bila je tzv. »Pokretna laboratorija iz poznavanja društva« (autori: B. N. Žavoronkov i S. N. Džubinski), koja se sastojala iz više od stotinu svezaka koje su sadržavale članke raznih autora na temu iz poznavanja društva i istorije, u skladu sa programom za sedmoljetke. Autori

¹⁾ Pogledaj: »Radna knjiga iz poznavanja društva«, Istorija Zapada i Rusije, Giz (Državni izdavački zavod), 1930. godine.

še savršeno nisu brinuli o pristupačnosti materijala za učenike niti su taj materijal snabdjeli metodskim napomenama.

Drugi tip »priručnika« bile su »Radne knjige iz poznavanja društva« za V, VI i VII razred. Od običnih udžbenika one su se razlikovale time što su se na kraju svakog poglavlja nalazili dokumenti i materijali, pitanja za samostalan rad učenika.

»Radne knjige iz istorije« za starije razrede (autori: A. A. Nedenski i A. V. Predtečenski) bile su sastavljene na principu »zadataka«. Učenicima se zadavalo, pošto se prethodno upoznaju sa određenom postavkom teme, da pristupe radu uz pomoć izvora. Napisavši odgovor na postavljena pitanja poslije svakog naučnog izvora, učenik je prelazio na izučavanje svakog »zaključnog« opisa koji sadrži neke podatke kao dopunu izvora i zaključke o temi. Za domaću lektiru u knjizi se ukazivalo na literaturu. Poslije razrade materijala jednog poglavlja držala bi se »konferencija« s referatima učenika i zaključnom rječju nastavnika.

Uloga nastavnika svodila se na konsultaciju i kontrolu samostalnog rada učenikâ.

Nije teško primijetiti da se sva metodika zasnivala na nesumnjivom precjenjivanju sposobnosti učenika srednje škole, na pogrešnom shvatanju da učenici mogu samostalno »analizirati« izvore, i bez dovoljno znanja iz istorije, i bez nastavnikovog sistematizovanog izlaganja istorije. Sve to neizbježno je dovodilo do vulgiranja naučnih spoznaja i do krajnje slabog poznavanja osnova istorijske nauke.

Nezadovoljavajuće stanje nastave istorije u srednjoj školi bilo je posljedica ne samo pogrešnih metodskih »teorija« već i odraz antilenjinske teorije o »odumiranju škole«, što se nalazilo u osnovi izgradnje čitavog nastavnog sistema.

Programi iz 1925. godine, ponovno štampani 1927. godine, izazvali su pojavu opširne metode literature u kojoj se oštro diskutovalo o pitanjima sadržine i metodike nastave poznavanja društva i istorije.

Pristalice programa GUS-a smatrali su glavnim dijelom poznavanja društva materijal o savremenom društvenom životu, a istorijski materijal su razmatrali samo kao »uzgredni«, »pomoćni«. Revolucionarni značaj shema i programa GUS-a oni su vidjeli u tome što se nije predavalo prema knjizi već na osnovu posmatranja okolnjeg života u selu, gradu, kraju, u našoj zemlji, u svijetu (preko novina). Oni su se odlučno odricali istorije kao nastavnog predmeta, dopuštajući samo pojedine istorijske izlete u vezi sa određenim »sociološkim temama« (selo, fabrika itd.). Glavni predstav-

nici ovoga pravca bili su moskovski metodičari B. Žavoronkov, Š. Džubinski, S. Singalevič.²⁾

Protiv »moskovske sociološke škole«, a za očuvanje sistematizovanog programa istorije od V do VII razreda, veoma oštro je istupala metodičarska sekcija Društva istoričara-marksista. Članovi sekcije su kritikovali »kompleksnost pod svaku cijenu« i svođenje istorije na sociološke sheme, na »krpicu zašivenu na sociološku tkaninu«. Ta borba za istorijsko obrazovanje, podržavana od širokog kruga nastavnika, dovela je do toga da se »istorijski dio« programa nauke o društvu, sa svakim novim izdanjem, po obimu povećavao i razvijao u pravcu sistematizovanog programa.

Ipak je samo radikalna reforma škole mogla izmijeniti status nastave istorije. Ta reforma je uslijedila početkom tridesetih godina. Reformu je izazvao ogromni razmah izgradnje socijalizma i zadaci razvitka privrednog i kulturnog života zemlje.

Ovim zadacima nije odgovarao niski nivo obrazovanja kakav su dobivali učenici srednje škole koji su se obrazovali prema programima GUS-a.

Rezolucijom CK SKP(b) od 5. septembra 1932. godine »O nastavnim programima i režimu nastave u osnovnoj i srednjoj školi« podvučeno je loše stanje programa iz raznih nastavnih predmeta, pri čemu se pominjao i »nedostatak istorijskog pristupa programu iz društvenih predmeta, što se izražava u tome da se u njima daje slaba predstava o istorijskoj prošlosti naroda i zemalja, o razvitku čovječanstva«. U vezi s tim, CK Partije je smatrao neophodnim »da se znatno povećaju elementi istorizma u programima poznavanja društva«.

Bilo je predloženo da se likvidira tzv. »laboratorijsko-brigadna metoda«, koja je bila postala univerzalna, koja je bila dovela do snižavanja uloge pedagoga, do lične neodgovornosti učenika u nastavnom radu. Čas je ponovno priznat kao osnovni oblik organizacije nastavnog rada u školi. Uporedo s tim, CK Partije je ukazao i na to da je nastavnik »obavezan da sistematično i postupno izlaže nastavnu disciplinu, što je moguće više privikavajući djecu na rad sa udžbenikom i knjigom, na razne vrste samostalnih pismenih radova...«

Na kraju, rezolucijom »O udžbenicima za osnovne i srednje škole« od 13. februara 1933. godine CK SKP(b) je naredio da se

²⁾ B. N. Žavoronkov: Rad sociologa, Giz, Lenjingrad, 1926; S. Singalevič: Nauka o društvu u radnoj školi, izd. »Rabpros«, Moskva, 1925; B. Žavoronkov, N. Gajnike, A. Gartvig: Istorija i nauka o društvu u školi, izd. »Rabpros«, Moskva, 1923.